

Geloof, Hoop en Liefde

KOSTBARE EIEREN UIT HET TSARENRIJK

Geloof, Hoop en Liefde

KOSTBARE EIEREN UIT HET TSAARENRIJK

Annemiek Rens

Drents Museum | Liechtensteinisches Landesmuseum

WBOOKS

INHOUD

Inleiding	5
GELOOF	7
Traditie en symboliek van het paasei	
HOOP	35
Fabergé en de Russische hofcultuur	
LIEFDE	57
Decoratie en ambacht rond 1900	
Eggs to remember	79
Noten en literatuur	81
Colofon	84

INLEIDING

Het verhaal van het Russische paasei laat zich lezen als een roman. Een roman van geloof, hoop en liefde in het tsarenrijk van het fin de siècle. De titel van dit boek staat symbool voor de bijzondere eigenschappen van het Russische paasei. De prachtig versierde eieren zijn betekenisdragers van het orthodoxe geloof, maar ook van het geloof in de heerschappij van de Romanovs. Ze zijn traditionele symbolen van hoop op nieuw leven en de hoop en verwachting naar het jaarlijkse geschenk, dat er ieder jaar weer anders uit zag. De meest luxe exemplaren hadden zelfs een surprise. De paaseieren zijn niet alleen een geschenk van liefde, maar werden ook met veel liefde gemaakt in de werkplaatsen van Ruslands beste edelsmeden. Tot de absolute topstukken behoren zonder twijfel de legendarische keizerlijke Fabergé-eieren uit de jaren 1885–1917. De kostbare eieren uit het tsarenrijk vertellen het verhaal van de tradities en van de weelde van het vooroorlogse Rusland, en tonen het virtuoze ambacht van de kunstnijverheid rond 1900.

De geschiedenis van deze Russische pronkjuwelen beperkt zich echter

niet tot het oude tsarenrijk, maar strekt zich uit over de gehele twintigste eeuw tot aan de dag van vandaag. Veel van deze kunstobjecten maakten daarbij een reis tot over de grenzen van de Sovjet-Unie naar West-Europa en Amerika. Het verhaal zou een roman kunnen zijn waarin ook louche handel, veilingen met recordopbrengsten en vervalsingen voorkomen: de hoofdpersonen worden vertolkt door zowel liefhebbers als speculanten. Elke nieuwe druk zou een extra hoofdstuk bevatten met nieuwe verwickelingen. Zo dook er recent nog een verdwenen gewaand paasei op dat tsaar Alexander III in 1887 aan zijn tsarina schonk. Het bevond zich jarenlang in een Amerikaans huis vol snuisterijen en prullaria, tot een schroothandelaar het op een antiekmarkt kocht voor de goudwaarde en de oorspronkelijke herkomst bekend werd.¹ Bijna 130 jaar later spreekt de combinatie van zeldzaamheid en vakmanschap, van geschiedenis, mysterie en romantiek nog onverminderd tot de verbeelding.

Het Liechtensteinisches Landesmuseum te Vaduz bezit de grootste verzameling Russische paaseieren buiten Rusland, in 2010

geschonken aan het vorstendom door landgenoot en verzamelaar Adulf Peter Goop (1921–2011). Dit boek neemt u aan de hand van de topstukken van deze bijzondere collectie mee in de wereld van het Russische ei: de traditie en symboliek van het paasei, het weelderige hofleven en de rol die hofjuwelier Karl Fabergé hierin speelde. Natuurlijk wordt ook aandacht besteed aan het bijzondere ambacht dat aan deze kunstwerken ten grondslag ligt. Alle eieren uit de catalogus zijn afkomstig uit de collectie van het Landesmuseum.

Het Drents Museum legt in haar eigen collectie onder meer de nadruk op de Nederlandse kunst en kunstnijverheid in de periode 1885–1935. Deze collectie is grotendeels bijeengebracht door de Stichting Schone Kunsten rond 1900 (SSK) die dit jaar haar vijftigjarige jubileum viert. Het museum plaatst haar collectie door middel van tentoonstellingen en publicaties regelmatig in een internationaal perspectief en de bezoeker wordt daarbij uitgedaagd om verbanden te leggen. Ook de collectie Russische eieren biedt deze mogelijkheid. De kunst rond 1900 wordt zowel in Nederland als

in Rusland gekenmerkt door ontwikkelingen in de vrije en toegepaste kunsten. Binnen die ontwikkelingen zijn er zowel verschillen als overeenkomsten aan te wijzen, bijvoorbeeld in het werk van Nederlandse edelsmeden als Jan Eissenloeffel (1876–1957), Carel Begeer (1883–1956) en Johanna van Eijbergen (1865–1950) en hun Russische collega's Karl Fabergé (1846–1920), Fjodor Rückert (1840–1917) en de kunstnijveraars van de Firma Owtschinnikow (actief 1853–1917). De *Vaas met kever* van Van Eijbergen en het *Zilveren ei met bij* van Owtschinnikow vormen een treffende illustratie van het verrassende effect dat dit kan opleveren afb. 1 en 2.

Het Landesmuseum stelde haar collectie genereus ter beschikking aan het Drents Museum voor deze expositie en publicatie. Dit project kwam tot stand door het museale samenwerkingsverband EEN (European Exhibition Network), een initiatief van het Drents Museum. Musea van vergelijkbare omvang uit landen als Liechtenstein, Duitsland, Italië, Zwitserland, Oostenrijk, Spanje, Engeland en Zweden maken deel uit van dit netwerk. Het doel is de leden regelmatig te informeren over tentoonstellingsprojecten en verzamelingen om zo tot uitwisseling en samenwerking te komen.

De Liechtensteinse collectie Russische paaseieren, met het *Appelbloesem-ei* van Fabergé als absoluut topstuk, wordt voor het eerst aan het Nederlandse publiek

getoond. Tentoonstelling en boek vormen een unieke gelegenheid om kennis te maken met deze Russische traditie en objecten. Het Drents Museum is zeer dankbaar voor deze prettige samenwerking met het Liechtensteinisches Landesmuseum. Speciale dank gaat uit naar directeur prof.dr. Rainer Vollkommer die dit belangrijke project mogelijk maakte. Daarnaast zijn Thomas Müssner en Sven Beham ons bij de voorbereidingen van de publicatie en tentoonstelling zeer behulpzaam geweest. Ook gaat onze dank uit naar Katherine Purcell van Wartschi Londen en Spaarnestad Photo voor het beschikbaar stellen van prachtig beeldmateriaal.

Tot slot willen wij uitgever WBOOKS, in het bijzonder Henk van de Wal en Johan de Bruijn, en grafisch vormgever Ingeborg Scheffers hartelijk danken voor hun ondersteuning bij dit project. Persoonlijk dank ik Annabelle Birnie en Harry Tupan, directie Drents Museum, en Peter Schonewille, tentoonstellingscoördinator, voor de kans om met deze uitmuntende collectie te werken en me in dit verrassende onderwerp te mogen verdiepen. Ook noem ik graag Chris Stolwijk, Anita Hopmans en Ton Geerts van het RKD – Nederlands instituut voor kunstgeschiedenis onder wiens vleugels ik dit project mocht uitvoeren. Ton Geerts en Harry Tupan traden tevens op als redacteur, waarvoor mijn grote dank.

Annemiek Rens

1

2

1. Johanna van Eijbergen (uitv. G. Dikkers & Co.), *Vaas met kever*, ca. 1905, messing, hoogte 10 cm, collectie Drents Museum, Assen.

2. Firma Owtschinnikow, *Zilveren paasei met bij*, 1908–1917, collectie Liechtensteinisches Landesmuseum, Vaduz.

GET L.O.O.F

TRADITIE & SYMBOLIEK

VAN HET PAASEI

8

Paaseieren worden in Russische families bijna vereerd als iconen. Ze staan symbool voor hoop en nieuw leven. Met Pasen wordt gevierd dat Christus uit de dood is verrezen en het eeuwige leven krijgt: de overwinning van het licht op de duisternis. Deze hergeboorte neemt een hele belangrijke plaats in binnen het orthodoxe geloof. Het uitwisselen van paaseieren is als ritueel daarom diepgeworteld in de Russische cultuur. Het schenken van een paasei is tevens een teken van (naasten)liefde.

Toch is deze traditie van oorsprong geen christelijke. Eieren zijn al eeuwenlang betekenisdragers voor vruchtbaarheid en leven, en dus onlosmakelijk verbonden met de lente. De Egyptenaren zien het ei als het symbool van de goddelijke kracht waaruit de wereld geboren werd, een mysterieuze 'kiem des levens'. Ook de

Indiërs, Grieken en Romeinen geven het ei een speciale rol bij rituelen van vruchtbaarheid en schepping.² De Germanen offeren eieren aan hun god Thor, maar ook in andere culturen wordt aan eieren een helende en beschermende werking toebedacht.³ De christelijke kerk integreert vervolgens deze veel oudere volkstradities in haar eigen cultuur. Het ei krijgt pas in de vroege middeleeuwen een religieuze christelijke betekenis wanneer door Augustinus (354–430) de relatie wordt gelegd tussen de Opstanding van Christus en het ei als teken van hoop en hergeboorte.

De traditie om elkaar met Pasen een beschilderd ei te schenken bestaat overal in Europa, maar is nergens zo groot als in Rusland. Het christelijke geloof speelde in de negentiende eeuw een niet te onderschatten rol in het leven van iedere Rus. Van de eenvoudigste boer tot de tsaar zelf, iedereen was zijn leven lang innig met de kerk verbonden. De tsaar had bovendien de bijzondere rol van hoofd van de Russisch-orthodoxe kerk: er

was in Rusland nog sprake van een eenheid van wereldse en kerkelijke macht. Pasen was de belangrijkste orthodoxe feestdag en werd dus groots gevierd. Aan Pasen ging een periode van vasten vooraf, waarbij geen eieren gegeten mochten worden. Op Witte Donderdag werden de eieren voor het paasfeest gekookt en beschilderd. Ze werden daarna met wijwater besprenkeld door de priester. Deze gewijde eieren hadden voor de Russen ook een magische kracht: ze zouden de oogst tegen hagel, het vee tegen ziekte en het huis tegen boze geesten beschermen. De Paasmis begon op zaterdagavond en duurde tot diep in de nacht [afb.3](#). Gelovigen verzamelden zich in een verduisterde kerk die de wereld zonder het licht van het geloof symboliseerde. Het heilige vuur werd binnengedragen door de patriarch en zijn geestelijken en het nieuws over de Opstanding van Christus werd verkondigd met de woorden 'Christos Voskresje' ('Christus is opgestaan'). Klokkengeluid om middernacht verspreidde deze boodschap over stad en land. Vervolgens gingen geestelijken

en gelovigen in een feestelijke optocht met kaarsen in de hand zingend door de kerk. De Paasmaaltijd op zondag was genereus met paasbrood en het uitwisselen van paaseieren. Het verstopten van de paaseieren, zoals men in Nederland doet, is in Rusland onbekend.

PASEN AAN HET HOF

In het negentiende-eeuwse St. Petersburg afb.4, de zetel van de macht, werden in de paasweek geen financiële transacties gedaan. De kerkklokken luidden er bijna onafgebroken. Voor de Paasdienst in de paleiskerk waren hovelingen, ambtenaren en talrijke gasten uitgenodigd. Deze dag werd ook wel 'de plechtigheid der plechtigheden' genoemd.⁴ De feestdag was tegelijkertijd na een periode van vasten en een bewust sober sociaal leven ook het startsein van een nieuw seizoen van feesten en bals. De ceremonie werd beëindigd door de tsaar, die zijn gezinsleden en alle aanwezigen driemaal kuste en met hen de 'Christusgroet' uitwisselde. Alle hovelingen en de keizerlijke garde kregen vervolgens een paasei van de tsarina: kleine en simpele exempla-

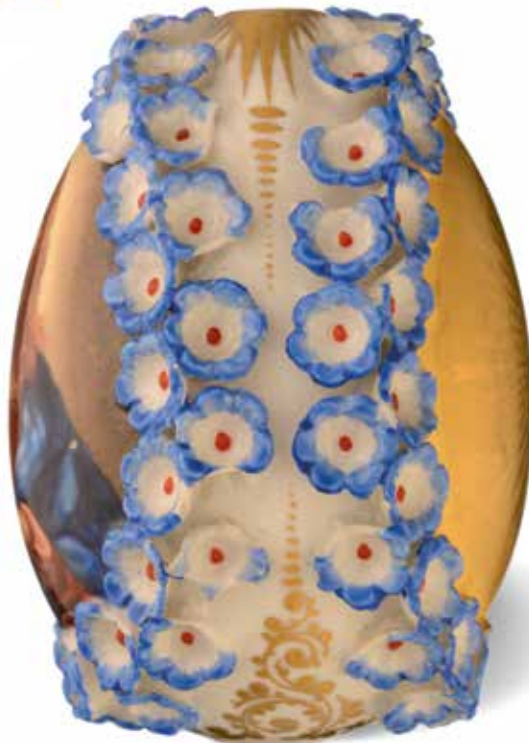
ren voor paleisbedienden, grote en met edelstenen bezette eieren voor de vertrouwelingen van de tsaar. Graaf Aleksej Ignatjev herinnerde zich dit moment als volgt: 'De tsaar treedt op mij toe en kust mij driemaal, alsof ik een oude bekende ben. De tsarina reikt mij haar hand, ik kus deze en ontvang een porseleinen ei; ik ben bang dat ik het zal laten vallen, omdat ik mijn handen vol heb aan mijn sabel, helm en handschoen.'⁵

Er trad gaandeweg een grote variatie en verfijning op in het materiaalgebruik en de decoratie van de eieren die voor het hof gemaakt werden. Van eieren uit hout en beenderen naar gelakte eieren van papier-maché en vanaf de achttiende eeuw van melkglas en kristal, naar porselein, email-cloisonné en

silver, beschilderd met iconen, met monogrammen van de tsaren of voorzien van edelstenen. Het vervaardigen van luxe eieren vormde een aparte tak van de toegepaste kunsten in Rusland. De speciale rol die het paasei innam binnen het Russische hof en zijn ambachtelijke en artistieke traditie komen in de volgende hoofdstukken uitgebreid aan de orde. Eerst worden hier enkele paaseieren uitgelicht waarbij het geloof centraal staat.

3. Nikolai Kornilovich Pimonenko (1862–1912), *Paasceremonie in Rusland*, 1891, olieverf op doek, 133×193 cm, collectie Rybinsk State Historical-Architectural and Artistic Preserve Museum.

4. *Stadsgezicht St. Petersburg*, ca. 1900, ansichtkaart.

Porseleinen paasei met Christus

Ca. 1850

Keizerlijke Porseleinfabriek, St. Petersburg.
Porselein, geappliqueerde versiering,
over het glazuur meerkleurig beschilderd,
verguld.

| Hoogte: 7 cm, Inv.nr. 952

Dit porseleinen paasei met de voorstelling van Christus tijdens het Laatste Avondmaal heeft een fijnzinnige geappliqueerde 'krans' van blauwe en rode bloemen. Met de Rococo-revival in de eerste helft van de negentiende eeuw kwamen dergelijke decoraties weer helemaal in de mode. Bij de Keizerlijke Porseleinfabriek werden naast paaseieren ook vazen en serviesgoed met dergelijke elementen versierd, maar niet in grote aantallen. Het aanbrengen van ingewikkelde versieringen was arbeidsintensief en de applicatie was zeer breekbaar. Vandaag de dag zijn er slechts enkele exemplaren overgeleverd.⁶ Dit ei is zo'n zeldzaam exemplaar, hoewel het de tand des tijds niet helemaal perfect heeft doorstaan. Dit doet gelukkig echter weinig afbreuk aan de algehele uitstraling van dit object met zijn stralende blauwe bloemranden, met het opvallend roodgekleurde hart en gouden versieringen. Deze versieringen maken het ei bovendien een mooi voorbeeld van Russische folkloristische kunstnijverheid van hoog niveau.

Glazen paasei met Maria Magdalena

Ca. 1850

Keizerlijke Glasfabriek, St. Petersburg.
Glas, gegraveerd.

l Hoogte: 9,2 cm Inv.nr. 940

Dit glazen paasei is vervaardigd door de Keizerlijke Glasfabriek in St. Petersburg, opgericht in de achttiende eeuw en leverancier van het hof. Aan de achterzijde bevindt zich een medaillon met het monogram 'MN' van grootvorstin Maria Nikolajewna (1819–1876) en daarboven is de keizerskroon in reliëf afgebeeld. Maria Nikolajewna was de oudste dochter van tsaar Nicolaas I en beschermvrouwe van de kunsten. Ze was directeur van de kunstacademie en voorzitter van het gezelschap ter bevordering van de kunsten in St. Petersburg. Op de voorzijde is in reliëf de voorstelling van Maria Magdalena te zien. Zij houdt haar hand op een opgeslagen boek dat verwijst naar haar missie-activiteiten en de *Vita contemplativa* (een leven dat is gewijd aan spirituele overpeinzing).⁷ De keuze voor dit motief doet vermoeden dat de grootvorstin haar eigen activiteiten als een belangrijke levensmissie opvatte. Het ei is tussen de medaillons in versierd met gestileerde rode bladeren en een rode band.

Porseleinen paasei met religieuze voorstellingen

1860–1870

Keizerlijke Porseleinfabriek,
St. Petersburg.
Biscuitporselein.

| Hoogte: 9,2 cm, Inv.nr. 956

Dit ei van biscuitporselein is zeldzaam in zijn soort. Biscuitporselein is namelijk erg breekbaar: het wordt slechts eenmaal gebakken en heeft geen beschermende glazuurlaag. Bij de Keizerlijke Porseleinfabriek werden maar enkele van deze eieren vervaardigd en wel onder leiding van August Karlowitsch Spiess (1817–1904), het hoofd van het beeldhouwatelier. Hij liet zich daarbij inspireren door oude iconen met reliëfvoorstellingen uit zilver, koper, steen, hout en been. De voorstellingen op dit ei zijn mogelijk kopieën naar dergelijke iconen, gelet op de stilistische overeenkomsten in proporties, houding en decoratie.⁸ Op het volledig witte ei zijn zeer gedetailleerde voorstellingen aangebracht. In vier scènes wordt het verhaal verteld van de Kruisweg van Christus dat eindigt met de Opstanding – het ultieme Paasmotief. De scènes zijn omringd door gestileerde wolken met engelen en het alziend oog bovenin.

COLOFON

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Geloof, Hoop en Liefde. Kostbare eieren uit het Tsarenrijk*, in het Drents Museum te Assen van 23 november 2014 tot en met 1 maart 2015 en kwam tot stand in samenwerking met het Liechtensteinisches Landesmuseum, Vaduz.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle

info@wbooks.com | www.wbooks.com

i.s.m.

Drents Museum, Assen

info@drentsmuseum.nl | www.drentsmuseum.nl

Auteur Annemiek Rens

Eindredactie Ton Geerts en Harry Tupan

Vormgeving Ingeborg Scheffers

Annemiek Rens (1985)

kunsthistoricus, is gastconservator bij het Drents Museum en assistent-conservator bij het RKD.

Ton Geerts (1963)

kunsthistoricus, is conservator moderne en hedendaagse kunst / hoofd Collecties Beeldende Kunst vanaf 1900 bij het RKD.

Harry Tupan (1958)

kunsthistoricus, is adjunct-directeur bij het Drents Museum.

Fotografie tenzij anders vermeld: Liechtensteinisches Landesmuseum, Vaduz, fotograaf: Sven D. Beham.

© WBOOKS / Drents Museum / de auteur

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2014

In samenwerking met

Liechtensteinisches LandesMuseum

Hoofdsponsors

Sponsors

Subsidiegever

provincie Drenthe

Begunstigers

Indemniteitverstrekker

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

De tentoonstelling is mede mogelijk gemaakt door de rijksoverheid: de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft namens de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister van Financiën een indemniteitsgarantie toegekend.

De pracht en praal van de Russische hofcultuur van de tsaren wordt gesymboliseerd door het paasei. Niet zomaar een ei, maar een juweel: uitgevoerd in de kostbaarste materialen en vervaardigd door de beste juweliers. Met het eerste paasei dat hofjuwelier Karl Fabergé in 1885 voor de tsaar vervaardigde, was een nieuwe trend geboren. De elite maakte er een sport van om de eieren zo luxueus en extravagant mogelijk te laten uitvoeren.

Bijna 130 jaar later spreken deze pronkjuwelen nog onverminderd tot de verbeelding. Het Landesmuseum in Liechtenstein bezit één van de grootste verzamelingen Russische paaseieren. De topstukken uit deze collectie, waaronder meerdere Fabergé-eieren, worden in *Geloof, Hoop en Liefde. Kostbare eieren uit het Tsarenrijk* in de spotlights gezet. In dit boek komen de tradities en weelde van het vooroorlogse Rusland samen met het virtuoze ambacht van de kunstnijverheid rond 1900.

9 789462 580596

W BOOKS

Liechtensteinisches LandesMuseum

Drents
M
S

